

BÜRKÜT

www.burkutdergisi.com

Türk Dünyası Dergisi

Araştırma Makalesi

BÜRKÜT

Makale Geliş Tarihi: 13.05.2025

Journal of Turkish World

Makale Kabul Tarihi: 28.05.2025

Kaya, F. (2025). Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Lisânü'l-Etibbâ adlı eserinde organ isimleriyle kurulmuş tıp terimleri. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 4(1), 16-47. <http://dx.doi.org/10.56210/burkut72>

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ'NİN LİSÂNÜ'L-ETİBBÂ ADLI ESERİNDE ORGAN İSİMLERİYLE KURULMUŞ TIP TERİMLERİ

Doç. Dr. Fatih KAYA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi fatihkaya1977@gmail.com ORCID

Öz

Bu çalışma, 17. yüzyılda Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınan *Lisânü'l-Etibbâ* adlı eserde yer alan tıbbi terimlerden, özellikle organ adlarıyla oluşturulmuş olanların yapısal ve anlamsal analizini amaçlamaktadır. *Lisânü'l-Etibbâ*, yalnızca bir sözlük değil; Osmanlı döneminin tıbbi bilgisini, halk dilini, çokdilli etkileşimlerini ve bilimsel terminoloji anlayışını bir araya getiren önemli bir kaynaktır. Eserde Arapça ve Farsçanın yanı sıra Süryanice, Ermenice, Yunanca, Latince gibi farklı dillerden alınmış terimler yer almakta, bu kelimelerin kökenlerine dair açıklamalarla Osmanlı tıp dilindeki dilsel çeşitlilik gözler önüne serilmektedir. Terimlerin biçimsel yapıları; isim ve sıfat tamlamaları ile sıfat-fiil grupları gibi dilsel unsurlar üzerinden incelenmiş, ayrıca ağrı, sancı, sızı gibi kelimeler arasında anlam farkları belirlenerek semantik derinlik ortaya konmuştur. Türkçeleşmiş ama Türkçe kökenli olmayan terimlerin halk arasında nasıl kullanıldığı da değerlendirilmiştir. Bu yönleriyle eser, tıp tarihi, sözlükbilim ve Osmanlı toplumunun çokdilli yapısını anlamada önemli bir kaynaktır.

Anahtar Sözcükler: Lisânü'l-Etibbâ, Osmanlı tıbbi, tıp terimleri, organ adları, sözlükbilim.

MEDICAL TERMS ESTABLISHED WITH ORGAN NAMES IN HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ'S WORK *LİSÂNÜ'L-ETİBBÂ*

Abstract

This study aims to analyze the structural and semantic aspects of medical terms, particularly those formed with organ names, found in *Lisânü'l-Etibbâ*, a 17th-century work written by Hezarfen Hüseyin Efendi. *Lisânü'l-Etibbâ* is not merely a dictionary but also a significant source that reflects the medical knowledge of the Ottoman period, vernacular language use, multilingual interactions, and the scientific terminology of its time. The work includes terms derived not only from Arabic and Persian but also from Syriac, Armenian, Greek, and Latin, offering explanations of their origins and thus highlighting the linguistic diversity of Ottoman medical language. The morphological structures of the terms-such as noun phrases, adjective phrases, and participial constructions-are examined in detail. In addition, semantic distinctions among words like "pain," "ache," and "soreness" are explored

Bürküt Türk Dünyası Dergisi, 4(1), 2025, 16-47, TÜRKİYE

to reveal their nuanced meanings. The use of non-Turkish-origin but Turkified terms in everyday speech is also analyzed. As such, this work serves as a valuable resource for understanding medical history, lexicography, and the multilingual nature of Ottoman society.

Keywords: Lisânü'l-Etibbâ, Ottoman medicine, medical terminology, organ names, lexicography.

Giriş

Osmanlı Türkçesi döneminde sadece dinî ve edebî içerikli eserler değil, aynı zamanda farklı bilim alanlarında da birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında Türkçe yazılmış tıp kitapları dikkate değer bir yer tutmaktadır. Ancak, bu döneme ait çalışmaların çoğu daha çok dinî ve edebî metinler üzerine yoğunlaşmıştır. Oysa çeşitli bilim dallarına ait metinler hem zengin kelime dağarcıkları hem de alanlarına özgü terimlerin kullanımı açısından son derece kıymetlidir. Bu tür eserlerin yayımlanması, yalnızca dil açısından değil, aynı zamanda ilgili bilim dallarının tarihini inceleyen araştırmacılar için de değerli bir kaynak sağlayacaktır.

Çeşitli bilim dallarının ve meslek kollarının özel kelimeleri olan terimlerin en başta gelen özelliklerinden biri bir bilimsel kavrama tek karşılığın bulunmasıdır (Zülfikar, 1991, s. 20). Ancak eserimizde bu ilkenin geçerli olmadığını, birçok terimin hem Türkçe hem de başka dillerdeki eş anlamlılarını bir arada görmekteyiz. *Lisânü'l-Etibbâ* adlı eser, Anadolu'nun 17. yüzyılın sonunda kaleme alınmış olup, tıp alanındaki önemli terimleri içermektedir. Arap tıbbının etkisiyle şekillenen Osmanlı tıbbının ilk aşaması, büyük ölçüde tercümeyle ortaya çıkmıştır. İslam medeniyetinin temellerini atıp gelişmesinde Türklerin önemli bir rolü olduğu gibi, bu medeniyetin kutsal kitabı Kur'an'ın dili olan Arapçaya da özel bir önem verdikleri tarihsel bir gerçektir. Türk bilim insanları, Arapçadan çevirdikleri önemli eserlerde, Arapça kökenli terimleri Türkçeye birebir aktararak da kullanmışlardır. Ancak 15, 16 ve 17. yüzyıllarda, özellikle fıkıh ve tıp alanındaki eserlerde, Arapça terimlerin yanında Türkçe karşılıklarının kullanılması, bu dönemdeki bilinçli dil aktarımı açısından dikkat çekici bir gelişmedir.

Her ne kadar terimler belirli bir meslek ya da bilim dalına özgü kavramları ifade etse de tarihî tıp metinlerinde kullanılan terminolojinin büyük bir kısmı, halk arasında bilinen ve günlük dilde kullanılan sözcüklerden oluşmaktadır. Anadolu'da özellikle Beylikler Dönemi ile birlikte gelişen Türkçecilik anlayışı, halkın konuşma dilini esas alan bir dil politikası oluşturmuş ve bu yaklaşım, bilimsel eserlerin diline de yansımıştır. Bu dönemde yazılan eserlerde, halkın anlayabileceği sözcüklerin tercih edilmesi, bilginin yaygınlaşmasını kolaylaştırmış ve bilimle halk arasında bir köprü kurulmasını sağlamıştır.

Bu dönemlere ait eserlerde görülen tıp terimlerinden anlaşılıyor ki 19. asır sonlarıyla 20. asır başlarında kullanılan ve Arapların bile anlayamayacakları kadar koyu bir Arapça ile söylenen terimler yerine bu dönemlere ait eserlerde açık ve sade Türkçe terimler kullanılmıştı. Örneğin son dönemlerde “bronşlar” manasına gelen “kasabat” yerine ciğerbend, “vena” manasına gelen “verid” yerine ciğer damarı, “arter” manasına gelen şıryan yerine de yürek damarı tabirleri kullanılmıştı ve biz inanıyoruz ki bu gibi terimler bugün dahi ilim dilimizde yer alacak değerdedirler (Şehsüvaroğlu, 1957, s. 27).

İncelenen eserde yer alan tıbbi terimler; anatomiye ilişkin yapılar, insan sağlığı ve hastalıkları, bu hastalıkların isimleri ve semptomları, tedavi yöntemleri ve uygulamaları, kullanılan ilaç türleri, ilaçların hazırlanış biçimleri, tedavi amaçlı hazırlanan gıdalar ve merhemler ile kullanılan tıbbi araç ve gereçler gibi çeşitli alt başlıklar altında toplanabilir. Bu durum, yalnızca

dönemin tıbbi bilgi birikimini değil, aynı zamanda tıbbın halkla nasıl buluştuğunu ve bu bilgilerin toplumda nasıl karşılık bulduğunu da ortaya koymaktadır.

Lisânü'l-Etibbâ'daki tıp terimlerini incelemeye geçmeden önce incelenen eser ile ilgili bazı bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İstanköylü Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Lisânü'l-Etibbâ* adlı eseri hakkında yapılan değerlendirmeler, özellikle Adnan Adıvar'ın çalışması, ne yazık ki eserin içeriğine dair yüzeysel ve hatalı bilgilerin tekrarı niteliğindedir. Adıvar, *Lisânü'l-Etibbâ* ile *Fihrisü'l-Ervâm*'ı tek bir eserin iki bölümü olarak değerlendirmiş; ilkini Arapçadan Türkçeye, ikincisini ise Türkçeden Arapçaya bir sözlük olarak görmüştür. Ancak eserin bütününe bakıldığında bu yapının doğru olmadığı hemen anlaşılır.

Eser, Arap alfabesindeki 28 harfe göre düzenlenmiş bölümlerden oluşur ve her bölüm Arapça ile Farsça kısımlara ayrılmıştır. Arapça kelimeler kendi içinde ikinci harfe göre sıralanırken, Farsça kelimeler baş harflerinin hareketlerine göre alt bölümlere ayrılır. Ayrıca, sözlükte aynı kelime hem Arapça hem de Farsça bölümde yer alabilir. Çünkü kelimenin kökeni ne olursa olsun, farklı dillerdeki kullanımı ve geçişleri açıklanmıştır.

Adıvar, eserde Ermenice, Süryanice, Berberice gibi dillere ait kelimelere rastlamadığını söylese de Hüseyin Efendi bu dillerden kelimeleri de açıkça belirtmiş, örneğin “ism-i Süryânîdür”, “lugat-ı Ermenîdür” gibi ifadelerle bu durumu göstermiştir. Dolayısıyla eserde Arapça, Farsça, Yunanca, Süryanice, Ermenice, Berberice ve Latince kökenli birçok kelime yer almaktadır.

Sözlükte kelimelerin kökeni ve doğru telaffuzları da detaylı olarak verilmiştir. Hangi harflerin hangi harekeyle okunacağı, “bi'l-kesr”, “bi'z-zamm” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Ayrıca kelimenin karşılığı olarak, halk arasında yerleşmiş Türkçeleşmiş kelimeler de verilmiştir. Yani her “Türkçe” ifadesi, kelimenin kökeninin Türkçe olduğu anlamına gelmez; bu terimler çoğunlukla halk arasında kullanılan biçimleriyle ilgilidir.

Eserde çoklu okunuşlara sahip kelimeler de yer almakta ve bu farklar açıkça belirtilmektedir. Örneğin “biyz / beyz”, “bukā / bekā”, “haşbe / haşebe / haşıbe” gibi örneklerde alternatif okunuşlar sıralanmıştır (Kaya, 2018, s. 16).

Lisânü'l-Etibbâ'nın günümüze ulaşan altı nüshası vardır. Bunlardan dördü Türkiye'de, ikisi ise Mısır'dadır. Türkiye'deki nüshalar arasında karşılaştırmalı çeviri yazı çalışmaları yapılmıştır. Mısır nüshalarına ulaşma çabaları ise sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye'deki nüshalar şunlardır:

1. **Türk Dil Kurumu Nüshası:** Kötü el yazısıyla istinsah edilmiş, birçok istinsah içerik hatası barındırır. Kırmızı mürekkeple yazılan başlıklar sonradan değişmiştir.
2. **Çankırı İl Halk Kütüphanesi Nüshası:** Güzel el yazısıyla kaleme alınmış olsa da içerik ve yazım hataları bakımından Türk Dil Kurumu nüshasına çok benzerlik gösterir.
3. **Reşid Efendi Nüshası:** 1709 yılında istinsah edilmiş, eksiksiz ve okunaklı bir nüshadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Şehid Ali Paşa Nüshası: En doğru ve okunaklı şekilde hazırlanmış nüshadır. Bu çalışma esas olarak bu nüshaya dayanır, eksik maddeler ise diğer nüshalardan, özellikle Reşid Efendi Nüshası'ndan tamamlanmıştır.

Lisânü'l-Etibbâ'da tespit ettiğimiz, organ adlarıyla kurulmuş tıp terimlerini yapı ve kullanım özellikleri ile şu şekilde ele alabiliriz:

1. İsim Tamlaması Biçimindeki Tıp Terimleri:

Tıp terimlerinde isim tamlaması yapısında bulunan öğelerden biri veya her ikisi Türkçe kökenli olmayabilir. Ancak, kökenleri farklı olsa da bu öğeler, Türkçenin dilbilgisi kurallarına uygun şekilde bir araya getirilmiştir. Organ adlarını içeren tıp terimlerinin büyük bir bölümü belirtisiz isim tamlaması şeklinde olsa da belirtili isim tamlaması yapısında olanların sayısı da dikkate değerdir. Belirtili isim tamlaması olarak oluşturulan terimlerin öğeleri tek bir kelimededen oluşabileceği gibi, tamlayan veya tamlanan öğelerden biri isim tamlaması, sıfat tamlaması ya da isim-fiil grubu gibi kelime gruplarından da meydana gelebilir.

Lisânü'l-Etibbâ'da belirtili isim tamlaması yapısında olan organ adlı tıp terimlerinin büyük bir çoğunluğunun bir organ veya vücut bölümünü adlandırdığı görülmektedir. Tespit ettiğimiz terimler şu şekildedir:

başıñ gerisi:	Başın arka tarafı. "Başıñ gerisi, ya'ni ardı. Mu 'aħħaru'r-re's ma'nāsına."(181a/22).
boğazuñ ağızı:	Boğazın başlangıç kısmı. "Boğazuñ ağızı. Re'sü'l-ğalşam ma'nāsına."(81a/15).
boynuñ eni:	Boynun genişliği. "Boynuñ eni, 'arizu'l-unğ ma'nāsına."(139a/10).
boynuñ öñi:	Boynun önü. "Boynuñ öñi ki ardına feķā dirler."(148a/9).
ayağınuñ öñi:	Ayağın önü. "Ayağınuñ öñi ve taban ve ayağ."(192a/11).
davaruñ karnı:	Koyunun karnı. "Gögüs kemigi ve daħi davaruñ karnı."(77b/5).
dişüñ köki:	Dişin kökü. "Dişüñ köki, cem'i esnāh gelür."(119a/3).
erüñ emcegi:	Erkeğin memesi. "Erüñ emcegi ve emcek çevresinde olan et."(63b/19).
fercüñ içi:	Kadın üreme organının iç kısmı. "fercüñ içi"(207b/11).
gözüñ ağı:	Gözün beyazı. "Gözüñ ağı ve daħi karasına dirler."(225a/21).

gözün çürüğü:	Göz çapağı. “Göz çapağıdır ki gözün çürüğüdür.” (35b/23).
gözün kapağı:	Göz kapağı. “Gözün kapağı, cem‘i ecfân gelür.” (66b/13).
‘avratlarıñ dilağı:	Bızır, diltik. “‘Avratlarıñ dilağı, bızır gibi.” (160a/2).
yüregün ortası:	Yüreğin ortası. “Yüregün ortası, vasaı-ı kalb gibi.” (119b/15).
zekerün başı:	Erkek üreme organının baş kısmı. “Zekerün başı ve sünnet olacağ yirün mâ-fevki el-htân gibi.” (78a/6).

Yukarıda ortaya koyduğumuz belirtili isim tamlaması yapısındaki terimlerin dışında tespit ettiğimiz iki terim bir organı veya vücut bölümünü değil bir organın durumunu ortaya koymaktadır. Bu terimler yapı olarak da “organ adı + fiil + -mAsI” kuruluşundadır.

dişün teprenmesi:	Dişin hareket etmesi, sallanması. “Dişün teprenmesidir.” (55a/16).
gözün görmesi:	Gözün görmesi. “Göz nürü ve gözün görmesine 6 daği dirler ve idrâk ve fikr.” (43b/5).

Yukarıdaki terimler, belirtili isim tamlaması yapısında olup unsurlarının her biri tek kelimedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu belirtili isim tamlaması yapısındaki terimlerin unsurları tek kelimedenden oluşabildiği gibi unsurlarından biri isim tamlaması, sıfat tamlaması ve isim-fiil grubu gibi kelime grupları da olabilmektedir. Söz konusu bu terimler de aşağıdaki gibidir:

baş ortasınıñ aklığı:	Başın ortasının beyazlığı. “Baş ortasınıñ aklığı beyâz-ı vaşatu‘r-re‘ş ma‘nâsına.” (138b/12).
baş yarıklarınıñ âhiri:	Başta oluşan yarıkların ulaştığı en son nokta. “Baş yarıklarınıñ âhiredür.” (93a/8).
boyun halkasınıñ kemigi:	Boyun omurga kemiği. “Boyun halkasınıñ kemigi, cem‘i terâkı gelür.” (56a/12).
diş diblerinüñ eti:	Diş diplerinin eti. “Diş diblerinüñ eti. Dişler arasındağı ete ‘amr dirler.” (213a/1).
baş parmağıñ dibi:	Baş parmağın dibi. “Bilegün baş barmağdan țarafı ve bi‘t-tağrik bilek çığmağ ve bilek kemigi ve baş parmağıñ dibi.” (201b/16).

demevî tamarlaruñ şişi:	Kan damarlarındaki şişlik. “ <i>Felefimūnī dimek demevī tamarlaruñ şişi dimekdür.</i> ” (175b/1).
oturaq yirūñ kemigi:	Kalça kemiği. “ <i>Oturaq yirūñ kemigi.</i> ” (195b/5).

Tamlananı Belirtisiz İsim Tamlaması Olanlar:

insānuñ ökçesi siñiri:	İnsanın topuk siniri. “ İnsānuñ ökçesi siñirine dābiretü’l-insān dirler.” (91a/3).
‘avratlaruñ ferici kenāri:	Kadın üreme organının kenarı. “ <i>Üst dudaqda zāyid, şarkıq deri olmaq ve daḥī ‘avratlaruñ ferici kenāri.</i> ” (44a/25).

Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar:

boğazuñ ta‘ām gidecek yolu:	Boğazın yemek gidecek yolu, yemek borusu. “ <i>Boğazuñ ta‘ām gidecek yolu, mecrā-yı ta‘ām gibi.</i> ” (45b/17).
derinūñ dış yüzi:	Derinin dış yüzü. “ <i>Derinūñ dış yüzi, cem‘i beşer ve ebşār gelür.</i> ” (43a/18).

Tamlananı İsim-Fiil Grubu Olanlar:

yuqarı dişlerūñ kışa olması:	Üst dişlerin kısa olması. “ <i>Yuqarı dişlerūñ kışa olması ve ‘inde’l-ba‘z yuqarı dişler ağız içinde mā’il olmaq ve daḥī dişi keçinūñ yelaqa dirler.</i> ” (252a/17).
mi‘denūñ berk şişi olması:	Mitenin sert bir şekilde şişmiş olması. “ <i>Mi‘denūñ berk şişi olmasıdır.</i> ” (243b/18).

Belirtisiz İsim Tamlaması Biçimindeki Tıp Terimleri:

Belirtisiz isim tamlaması biçimindeki tıp terimlerinin de unsurları tek kelime olabildiği gibi unsurlarından biri kelime grubu olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Hastalık İsimleri:

İncelediğimiz eserde hastalıkların adlandırılma biçimlerini incelerken, terimlerin çoğunlukla hastalığın ortaya çıktığı organ veya vücut bölgesiyle bağlantılı olduğunu tespit ettik. Bu tür terimlerde niteleyen öge, genellikle hastalığın oluştuğuna inanılan organ ya da bölgenin adıyla, nitelenen öge ise “ağrı / şancı / buru vb. + -sI” kelimesinden oluşmaktadır.

Ancak bu durum, çoğu zaman günümüz tıp anlayışına göre hangi hastalığın kastedildiğini açıkça belirlememektedir. İlgili terimler şunlardır:

qarın ağrısı:	Karın ağrısı. “ <i>Adamuñ qarında bağırşaq kesilmekdür ki qarın ağrısı dirler.</i> ” (53b/7).
---------------	--

öyken ağrısı:	Akciğer rahatsızlığı. “ <i>Aķ böğür ve öyken ağrısı.</i> ” (98b/23).
ṭalaķ ağrısı:	Dalak ağrısı. “ <i>Ṭalaķ ağrısı, veca‘-ı ṭihāl ma‘nāsına.</i> ” (145b/5).
yürek ağrısı:	Yürek ağrısı. “ <i>Zā-yı ‘Acemî ile egir kökidür ki yürek ağrısıçün yirler.</i> ” (50b/8).
ağız ağrısı:	Ağız ağrısı. “ <i>Ağız ağrısı, veca‘u'l-ğamm.</i> ” (181a/20).
bağırsak ağrısı:	Bağırsak ağrısı. “ <i>perş (برش) Bağırsak ağrısı.</i> ” (50a/9).
boğaz ağrıları:	Boğaz ağrıları. “ <i>emrāz-ı halk (امراض خلق) Boğaz ağrılarıdır.</i> ” (28a/21).
boğaz ağrısı:	Boğaz ağrısı. “ <i>el-hunāk (الحناق) [bi‘z-zamm] Boğaz ağrısı.</i> ” (87a/1).
boyun ağrısı:	Boyun ağrısı. “ <i>Boyun ağrısı ve ziyāde ekşi yoğurt.</i> ” (12a/11).
sevdāvi baş ağrısı:	Sevdavi baş ağrısı. “ <i>şudā‘-ı sevdāvi (صداع سوداوی) Sevdāvi baş ağrısıdır.</i> ” (136a/25).
bendküşālar ağrısı:	Eklem ağrısı. “ <i>evcā‘u'l-mafāşil (اوجاع المفاصل) Bendküşālar ağrısıdır.</i> ” (32a/11).
ciger ağrısı:	Karaciğer ağrısı veya rahatsızlığı. “ <i>veca‘u'l-kibd (وجع الكبد) Ciger ağrısıdır.</i> ” (242b/1 {R127b/21}).
göz ağrısı:	Göz ağrısı. “ <i>Bu ‘illete göz ağrısı ve göz şancusı dirler.</i> ” (105a/14).

Yukarıda saydığımız terimlerle aynı yapı ve görevde oldukları hâlde nitelenen ögede “ağrı” kelimesi yerine onunla anlam bakımından hemen hemen aynı olan “şancu, buru, zaḥmet” gibi kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde, vücutta hissedilen farklı acı türleri birbirinden ayrılarak, özgün terimlerle ifade edilmiştir. Günümüz yazı dilinde genellikle eş anlamlı kabul edilen “ağrı, sızı, sancı, buru (halk söyleminde)” gibi kelimeler, geçmişte farklı fizyolojik ya da duygusal durumları tanımlamak amacıyla ayrı ayrı kullanılmıştır (Türkmen, 2006, s. 157).

göz sancısı:	Göz sancısı. “Bu ‘illete göz ağrısı ve göz sancısı dirler.”(105a/14).
maşşal sancısı:	Eklem ağrısı. “Ba‘zı nüshada maşşal sancısı vāқи‘ olmuşdur.”(50a/21).
yürek sancısı:	Kalp veya mide sancısı. “Göbek burusu ve yürek sancısı dirler.”(225a/8).
gögüs sancısı:	Gögüs sancısı. “Gögüs şişi ve gögüs sancısı ve bir marazdur ki ‘Arabide aña zātu’l-cenb dirler.”(52a/25).
karın burusu:	Karın ağrısı. “Karın burusu dimekdür ve bel büken yaqu dağı dirler.”(251b/6).
göbek burusu:	Göbek sancısı. “gürāyiş (كرايش) Göbek burusu.”(114b/7).
dimāğ zaḥmeti:	Beyin hastalığı. “sergulū (سرکلو) Dimāğ zaḥmeti.”(122a/7).
gögüs zaḥmeti:	Gögüs rahatsızlığı. “Cünündan bir nev‘dür ve ḥastelik ağırlığı ve gögüs zaḥmeti ki zātu’l-cenb dirler.”(50a/4).

İltihabın dört temel belirtisinden biri olarak bilinen ve Latince “dolor” kelimesine karşılık gelen “ağrı” kavramı, Türkçede uzun bir geçmişe sahiptir ve tıbbi literatürde önemli bir yere sahiptir. İnsan vücudunda rahatsızlık hissi yaratan, zaman zaman hafif, zaman zaman ise şiddetli bir şekilde ortaya çıkabilen ağrı, tarih boyunca farklı kültürlerde çeşitli isimlerle anılmıştır. Türkçede kullanılan “ağrı” kelimesine ek olarak, benzer anlam taşıyan başka kelimeler de bulunmaktadır. Bunlar arasında, Farsça kökenli “renc” ve Arapça kökenli “zahmet” terimleri öne çıkmaktadır. Bu iki kelime, özellikle dönemin tıp dilinde “ağrı” ile aynı anlamda değerlendirilmiş, bazen birbirinin yerine kullanılmış, bazen de birbiriyle birlikte anılmıştır.

Ağrı, hissediliş biçimine göre farklı isimlerle de tanımlanmıştır. Örneğin, iç organlarda bıçak gibi keskin bir şekilde hissedilen, zaman zaman şiddetlenip zaman zaman hafifleyen ağrılar için “sancı” kelimesi kullanılmıştır. Bunun aksine, daha hafif ve sürekli devam eden, ince bir şekilde hissedilen ağrılar “sızı” olarak adlandırılmıştır (Zülfikar, 1996, s. 611). Dışsal etkenlerden kaynaklanan, örneğin bir darbe, yanık veya kesik gibi nedenlerle meydana gelen ağrılar ise “acı” kelimesiyle ifade edilmiştir.

Dönemin tıp anlayışında, insan vücudunda oluşan her türlü rahatsızlığın ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve her bir hissın kendine özgü bir terimle ifade edilmesi, dilin bilimsel terminoloji açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Ağrının türlerine göre farklı kelimelerle ifade edilmesi, tıbbi bilgilerin aktarılmasında ve hastalıkların teşhisinde büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Bu durum, dönemin bilim insanlarının ve hekimlerinin dile verdikleri önemin yanı sıra, Türkçenin zengin kelime hazinesi ve anlatım gücünü de ortaya koyan önemli bir örnektir.

İncelediğimiz eserde, “ağrı” kelimesiyle yakın anlam taşıyan ve benzer bir işlev üstlenen bir diğer terim de “buru”dur. Bu terim, dönemin birçok tıp eserinde yer almakta olup, kökeninin “bur-” (bükmek, kıvırmak) fiiline dayandığı düşünülmektedir. Sözcüğün, fiilden isim yapma eki olan “-g” ile türetilerek oluşturulduğu, ancak Eski Türkiye Türkçesi döneminde “-g” sesinin düşmesiyle birlikte “buru” biçimini aldığı belirtilmektedir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, bu dönemde ağrı ve sancı türleri arasında belirgin ayrımlar yapılmış ve her biri farklı terimlerle adlandırılmıştır. Günümüz yazı dilinde büyük ölçüde eş anlamlı olarak kullanılan “ağrı, sızı, sancı, buru (halk ağzında)” gibi kelimeler, eski tıp literatüründe birbirinden farklı fiziksel rahatsızlıkları tanımlamak için kullanılmıştır (Türkmen, 2006, s. 157).

Konuyla ilgili dikkat çeken bir araştırmada, “buru” kelimesinin “ağrı” ve “sancı” terimlerinden farklı olarak, belirli organlarda meydana gelen özel bir rahatsızlığı ifade ettiği belirtilmektedir. Buna göre, “buru” kelimesi, ortasında boşluk bulunan (örneğin karın veya kasık bölgesi) ya da bir geçit oluşturan (örneğin bağırsaklar) organlarda meydana gelen ani ve şiddetli kasılmaları tanımlamak için kullanılmıştır (Kaya, 2008, s. 942-943). Bu durum, dönemin tıp anlayışında terminolojinin ne kadar ayrıntılı ve sistemli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Her bir ağrı türüne özgü farklı kelimeler geliştirilmesi, tıbbi bilgilerin aktarımını kolaylaştırmış ve hastalıkların daha doğru teşhis edilmesine katkıda bulunmuştur.

Lisânü'l-Etibbâ'da belirtisiz ad tamlaması kuruluşunda olan bazı hastalık isimleri “organ adı + sıfat + -lik” kuruluşundadır.

talak bozgunluğu:	Dalak bozgunluğu. “ <i>Talak bozgunluğu ve za‘fi ve veremidir.</i> ”(143a/6).
bil şovukluğu:	Bel soğukluğu. “ <i>Şabâh şovuğu ve bir illettür ki bil şovukluğu dirler.</i> ”(37b/10).
boyun egriligi:	Boyun eğriligi. “ <i>Yüz egriligi ve ‘inde’l-ba‘z boyun egriligi.</i> ”(137b/4).
arka gürüzlüğü:	Sırt kamburluğu. “ <i>Arka gürüzlüğü ve mühreler yirinden taşra çıkup göğüs içerüye ve arka taşra yumrulanmak ve arka içerüye yumrulanup göğüs taşra çıkmakdur.</i> ”(106a/14).
gönül tarlığı:	Gönül darlığı. “ <i>ferem (فرم) İş âhiri ve gönül tarlığı ve güşşadan ‘âciz kılmaq.</i> ”(177b/11).
burun içi kuruluğu:	Burun içi kuruluğu. “ <i>cufâfu’l-enf (جفاف الانف) Burun içi kuruluğudur.</i> ”(66b/12).
damag kuruluğu:	Damak kuruluğu. “ <i>Huşkî demâğ, ya‘ni damâğ kuruluğudur ki ekşer yimekten ve içmekden olur.</i> ”(240b/12).

yüz egriligi:

Yüz eğriliği.

“Yüz egriligi ve ‘inde’l-ba‘z boyun egriligi.”(137b/3).

Hastalık isimleriyle ilgili terimlerin bir kısmının, metinde isim-fiil grubu ve iyelik eki gibi dil bilgisel yapılarla oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Bu tür terimlerde genellikle organ adı + fiil (etken durumda) + -mAsI kalıbı kullanılmaktadır. Bu yapılar, hastalıkların ve rahatsızlıkların tanımlanmasında ad aktarmasının (metonimi) başarılı örnekleri arasında yer almaktadır.

kıl karışması:

Kıl dönmesi.

“Şakal içinde olan aqça pārecıklar ve kıl karışması ve ur dirler bir şişdür, a‘zāda olur.”(192a/21).

yürek oynaması:

Kalp çarpıntısı.

“Hafākān zaḥmetidür ki Türkide yürek oynaması dirler.”(211a/23).

bağarsık şımırması:

Bağırsak sancısı.

“Bağarsık şımırması dirler bir marāzdur.”(121a/2).

baş çigzinmesi:

Baş dönmesi.

“Bundan kan alınmak baş çigzinmesin ve kulaq gürüldüsin ve göz kanın ve bunlaruñ şıkletin giderür.”(154a/1).

Yukarıda belirtilen terimlerle benzer yapı ve işlevde olan bazı kullanımlarda, nitelenen unsur isim-fiil değil, üçüncü şahıs iyelik eki almış bir isimdir. Bu tür hastalık adları, “... ağrısı” biçimindeki terimlerle benzerlik gösterse de içerdiği anlam bakımından daha belirgin ve açıklayıcı bir adlandırmaya ulaşmıştır. Bu tür terimler, hastalığın kaynağını veya etkilediği bölgeyi daha kesin bir şekilde tanımlayarak tıbbi terminolojide önemli bir yer tutmaktadır.

göz qarhası:

Göz yarası.

“Bundan kan almak baş ve şakıka ağrılarına ve göz qarhasına nāfi‘dür.”(154a/4).

göz yarası:

Göz yarası.

“Göz yarası ve çıban ve sivilcilerdür.”(181b/20{R97b/24}).

kavuk gicigi:

Mesane kaşıntısı.

“cerebu’l-meşāne (جرب المثانه) Kavuk gicigidür.”(65b/13).

kulaq gürüldüsi:

Kulak uğultusu.

“Bundan kan alınmak baş çigzinmesin ve kulaq gürüldüsin ve göz kanın ve bunlaruñ şıkletin giderür.”(154a/1).

talak şişi:

Dalaktaki şişlik.

“Talak şişi ve za‘fi dimekdür.”(243b/25).

ağız koqusı:

Ağız kokusu.

“Ağız koqusı, riḥü’l-ğamm ma‘nāsına.”(52b/21).

ayak yarığı:	Ayak yarığı. “ <i>Ayak yarığı ve ‘adâvet ve muhâlefet itmek.</i> ” (129a/19).
bağırsak şıyrundısı:	Bağırsak sancısı. “ <i>Bağırsak şıyrundısı zâhir olmağdur.</i> ” (114b/3).
bağırsak ishâli:	Bağırsak ishali. “ <i>Bağırsak ishâli didükleri maraz.</i> ” (110b/1).
baş depsi:	Baş fitiği. “ <i>Baş depsi ve tağ başını ve eñse çukuru ve kafâ, kıhf ma‘nâsına.</i> ” (36a/19).
bel depsi:	Bel fitiği. “ <i>Bu ‘illete bel depsi dirler.</i> ” (168b/19).
dimâğ veremi:	Menenjit. “ <i>Seme ve dimâğ veremi ve şayıqlayan şayrudur.</i> ” (115a/25).
gögüs şişi:	Gögüs şişi. “ <i>Gögüs şişi ve gögüs sancısı ve bir marazdur ki ‘Arabîde aña zâtu’l-cenb dirler.</i> ” (52a/24).
göz gicigi:	Göz uyuzu. “ <i>Göz gicigidür ki göz uyuzu dağî dirler.</i> ” (65b/12).
mi‘de ishali:	Mide ishali. “ <i>Mi‘de ishalidür ki kuvvet-i hazma za‘fi sebebi ile.</i> ” (19b/13).
göz kıanı:	Gözde kanlanma, göz kızarıklığı. “ <i>Şakîka ve havza didükleri yarım baş ağrısına ve göz kıanına nâfi‘dür.</i> ” (153b/23).

Oluşumlarında güçlü bir mecazın etkili olduğu aşağıdaki terimler, dönemin tıp dilinde doğadan insana yapılan deyim aktarmalarının nasıl kullanıldığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu tür terimler, hastalıkların ve rahatsızlıkların daha anlaşılır ve somut bir şekilde ifade edilmesine yardımcı olurken, aynı zamanda tıbbi terminolojinin kültürel ve dilbilimsel yönlerini de ortaya koymaktadır. Böylece, doğadaki çeşitli olguların insan bedenine ilişkilendirilmesiyle zengin ve anlamlı bir terminoloji oluşturulmuştur.

it dirseği:	İt dirseği. “ <i>Göz kıyruğında çıkan cıbandur ki it dirseği dirler.</i> ” (35a/21).
dil altı:	Dil altı denen bir hastalık. “ <i>...dil altında olan zıfda‘a ‘illetine ki Türkîçe aña dil altı dirler ve kurbağacığ dağî dirler.</i> ” (154b/9).

göz noktası:

Göz noktası denen bir hastalık.

“Bu ‘illete göz noktası dirler.”(145a/17).

Bazı kalıplaşmış belirtisiz ad tamlamalarında, tamlamanın ikinci ögesi (yani tamlanan), “-Uğ” yapım ekiyle türetilmiş bir isim olabilir. Bu kullanımda, “-Uğ” eki, fiilden isim türetirken, aynı zamanda mastar eki olan “-Ma” ekinin üstlendiği işlevi de yerine getirir. Başka bir deyişle, “-Uğ” eki, bu tür terimlerde hem ad türetme işlevine sahiptir hem de mastar anlamını karşılar.

baş yaruğı:

Kafa tasında oluşan yarık.

“Şol baş yaruğına dirler ki derisini ve etini yarup kınatmış ola.” (44a/1).

Şimdiye dek incelenen terimlerin tamamı, doğrudan hastalık adı olarak kullanılan örneklerden oluşmaktadır. Ancak, tıbbi terminoloji içerisinde organ adlarıyla kurulan bazı birleşik isim yapısındaki terimler, yalnızca hastalıkları değil, aynı zamanda yeni organ adlarını da ifade etmektedir. Bu tür terimlerde, birleşimi oluşturan her iki unsur da yani hem niteleyen (tamlayan) hem de nitelenen (tamlanan) öge, çoğunlukla birer organ adı olan sözcüklerden oluşur. Bu durum, organ adlarının yalnızca tekil anlamlarıyla değil, yeni kavramlar üretme potansiyelleriyle de tip dilinde ne denli işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. Terimi oluşturan bu birleşik yapılar, bileşen kelimelerin kökenlerine (etimolojilerine) göre iki temel gruba ayrılarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma, tıbbi terimlerin tarihsel ve dilsel gelişim sürecini anlamada önemli ipuçları sunar.

Kurucuları Türkçe Olanlar:

ağız şuyı:	Ağız suyu. “Ağız şuyı, mā’u’l-gam ma’ nāsına.”(103a/15).
ağız yarı:	Ağız suyu, salya. “Ağız yarıdır, salyar dirler, ammā tükürük didükleri bu degüldür.”(16b/20).
alın tamarı:	İki kaşın ortasında bulunan damar. “Alın tamarıdır. İki kaşuñ orta yirindedür.”(153b/25).
arğa tamarı:	Kalbe bağlı olan sırt damarı. “Arđıc ağacı ve arğa tamarı kim yürege muttaşıldur.” (4b/13).
baldır kemügi:	Baldır kemiği. “Baldır kemügi, cem’i evzife gelür.”(245a/24).
baş çanağı:	Kafatası. “Baş çanağı ve kafa çukuru ve eñse ve depe ve Yelimkara.”(36b/1).
baş derisi:	Kafa derisi. “Baş derisi, cem’i şevā gelür.”(130a/15).

baş tamarı:	Baş damarı. "Baş tamarıdır. Bu tamar koluñ iç yüzinde dirsek büküldüğü yerde cümle tamarlaruñ üstünde olur bir büyük tamarıdır." (191a/3).
boğaz başı:	Boğaz başı. "Boğaz başı, re 's-i 'unğ gibi." (176a/18).
boyun tamarı:	Boyun damarı. "Boyun tamarı ki şāh tamar dirlir." (243a/25).
burun kamaşı:	Burun kamaşı. "Elinde olan aklık ve burun kamaşı, kaşabetü'l-enf ma' nāsına." (120b/1).
çeñe çukuru:	Çene çukuru. "Çeñe çukuru. Hufretü'z-zekān ma' nāsına." (238a/1).
dirsek tamarı:	Dirsek damarı. "e 'n-nevāşir (النواشیر) Dirsek tamarı dimekdür." (238a/6).
diş etleri:	Diş etleri. "... diş etlerinde olan marāzlaruñ cümlesine nāfi'dür." (154b/3).
diz gözi:	Diz kapağının yanındaki çukurlar. "Göz ve bıñar ve altun ve diz gözi." (161a/11).
emcek başı:	Meme başı. "Emcek başımuñ çevresindeki karañulık." (215b/16).
eñek çukuru:	Çene çukuru. "e 'z-zāqına (الناقفة) Eñek çukuru. Hafri 'z-zuqn gibi." (100a/3).
eñse çukuru:	Ense çukuru. "Ayak uyuşmak ve gümüş, fızza gibi ve eñse çukurına nuqra 'i kafā dirlir." (236a/17).
eñek kemügi:	Çene kemiği. "Eñek kemüginüñ egrice ucu." (81a/23).
göğüs kemigi:	Göğüs kemiği. "Göğüs kemigi, cem' i cenācin gelür, 'azīmu'ş-şadr gibi." (67b/25).
göğüs tahtası:	Göğüs tahtası. "Göğüs tahtası, vasa't-ı şadra ve havl-i şadra dañi dirlir, cem' i hayāzīm gelür." (82a/2).
göz bebeği:	Göz bebeği. "Merdüm-i çeşm, ya' ni göz bebeği." (203a/25).

göz kapağı:	Göz kapağı. “Göz kapağında ufacığ sivilci çıkmak.”(74a/11).
göz kıyruğı:	Gözün şakak tarafındaki ucu. “Göz kıyruğında çıkan cıbandur ki it dirseği dirler.”(35a/20).
kafa çukuru:	Kafa çukuru. “Baş çanağı ve kafa çukuru ve eñse ve depe ve Yelimkara.”(36b/1).
kasık kılı:	Kasık kılı. “Oturağ ve kasık kılı.”(17a/24).
kemik başı:	Kemik başı. “Kemik başı. Re’sü’l-‘azm gibi. Cem’i kerādīs gelür.”(196a/20).
kulak delüğü:	Kulak delüğü. “Kulak çürüğü ve kulak delüğü.”(219b/21).
kulak salkımu:	Kulak memesi. “vergüş (وركوش) Kulak salkımu.”(247b/1).
kulak tamarı:	Kulak damarı. “el-veşāhic (الوشاهج) Kulak tamarı.”(244b/8).
kulak yumuşağı:	Kulak memesi. “Kulak yumuşağı, şahmetü’l-üzn ma’ nāsına.”(74a/20).
kuyruk şokumu:	Kuyruk sokumu. “dunbāl (دنبال) Kuyruk ve kuyruk şokumu.”(98a/11).
omaca başı:	Uyluk başı. “üst (است) Omaca başı.”(38a/8).
omuz başı:	Omuz başı. “Kettle kol kemigi cem’ olduğu yir ki omuz başı dirler.”(226a/21).
oñurğa iligi:	Omurga iliği. “Oñurğa iligidür ki murdār ilik dirler.”(229a/18).
parmak kemigi:	Parmak kemiği. “Parmak kemigi, ‘azmu’s-sulāmā ma’ nāsına.”(199a/3).
parmağlar ucu:	Parmak uçları. “El ucu ve parmağlar ucu ve barmağlar dimekdür.”(121b/15).
şakal dibi:	Sakal kökü. “Re’düñ cem’ idür ki şakal dibine dirler.”(14a/5).

şığır incüğü:	Sığır inciği. “ <i>sāku'l-baraḳ (ساق البرق) Şığır incügidür.</i> ” (113b/20).
uyluk başları:	Uyluk başları. “ <i>Uyluḳ başları, ru'su'l-verkeyn gibi ve 'inde'l-ba'z uyluḳ kemiginüñ oturacaḳ tarafı.</i> ” (77a/3).
uyluk dibi:	Uyluk dibi. “ <i>Uyluḳ dibi, aṣl-ı faḥz ma'nāsına.</i> ” (195b/22).
uyluk üstü:	Uyluk üstü. “ <i>Uyluḳ üstü, uca dirler, cem' i evrāk gelür.</i> ” (193b/20).
yağrın küregi:	Kürek kemiği. “ <i>Tahta ve yağrın küregi, ketf gibi.</i> ” (217a/9).
yan başı:	Vücudun yan başından topuğa kadar giden bir damar. “ <i>Uca ve segirden ve yan başı ve dübür deliği.</i> ” (154b/15).
yan başı:	Kalça kemiğinin üst kısmı. “ <i>Uca ve segirden ve yan başı ve dübür deliği.</i> ” (211a/9).
yürek ḳabı:	Kalp zarı. “ <i>Yürek ḳabıdır ki ḥicāb-ı ḳalb dirler.</i> ” (50a/2).
yürek ḫamarı:	Atardamar, şiryân. “ <i>Yürece ulaşıur bir müteḫarrik ḫamardur. Yürek ḫamarı dirler.</i> ” (128a/17).

Kurucularından Biri Arapça Biri Türkçe Olanlar:

bāsiliḳ ḫamarı:	Bileğin iç kısmından tıbbi bir araçla yüzeysel kesikler açılarak ulaşılan ve genellikle kan alma işlemlerinde tercih edilen üç damardan en derinde bulunanı. “ <i>Bundan ḳan almaḳ nef' i bāsiliḳ ḫamarınıñ gibidür.</i> ” (4a/9).
'avrat ferici:	Kadın üreme organı. “ <i>Kāfuñ ve rānuñ sūkūnlarıyla 'avrat ferici dimekdür.</i> ” (132b/23).
'avrat memesi:	Kadın memesi. “ <i>Emcek, ya'ni 'avrat memesi ve sāyir ḫayvānāt memeleri</i> ” (52b/6).
bevl yolu:	İdrar yolu. “ <i>ḫacerü'l-meşāne (حجر المثانة) Bevl yolu taşıdır.</i> ” (24b/12). ḳifāl ḫamarı:
dübür ḫalkası:	Makat çevresi. “ <i>Dübür ḫalkası, cem' i faḳāḫ dirler.</i> ” (174a/13).
ḳifāl ḫamarı:	Şahdamarı. “ <i>..... ve daḫī ekḫal didükleri ḫamar ki ḳifāl ḫamarınıñ altındadır.</i> ” (25b/25).

ferc dilağı:	Klitoris, bızır. “ <i>gendümek (كندمك) Ferc dilağı.</i> ” (206b/18).
hāya derisi:	Haya derisi. “ <i>Hāya derisi. cilde²-i beyzatu'l-insān ma' nāsına.</i> ” (138a/23).
misk göbeği:	Misk kedisinin göbeği. “ <i>Misk göbeği, nāfe²-i misk ma' nāsına.</i> ” (235b/12).
nabız şamarı:	Atardamar. “ <i>el-baṭiyy ve şulb (البطي و صلب) Nabız şamarı, kāhil ve katı toḡunmaḡdur.</i> ” (44a/21).
sünnet derisi:	Sünnet derisi. “ <i>Sünnet derisi, haşefe gibi, cem²'i havāşir gelür.</i> ” (81b/5).
zeker başı:	Penis başı. “ <i>Zeker başı, cem²'i feyāşil ve feyş ve feyāş gelür.</i> ” (176a/24).
zeker deliği:	Penis deliği. “ <i>Zeker deliği. maḡrecü'l-bevl gibi ve meme deliği, maḡrecü'l-leben gibi.</i> ” (8b/22).

Bitki İsimleri:

Lisānü'l-Etibbā' da tespit ettiğimiz belirtisiz isim tamlaması kuruluşundaki organ adlı bitki isimlerinde belirten unsurun genellikle bir hayvan ismi olduğunu belirtilen unsurun da bir organ ismi olduğunu görmekteyiz.

arşlan kıuyruğı:	Arşlan kıuyruğı. “ <i>Arşlan kıuyruğı dirler, müsta²mel degüldür.</i> ” (100a/14).
at dili:	At dili bitkisi. “ <i>At dili dirler bir otdur, yaprağı mersin gibi olur.</i> ” (33a/15).
at kıuyruğı:	At kıuyruğı bitkisi. “ <i>Türkide at kıuyruğı, Arabide enābīb dirler.</i> ” (28b/8).
at tırnağı:	At tırnağı bitkisi. “ <i>At tırnağı dirler bir otdur. Acı dimekdür.</i> ” (176b/2).
ayı kıulağı:	Ayı kıulağı otu. “ <i>Ayı kıulağı dirler bir otdur, Yunaniler fülüs dirler ki būsir daḡi dirler.</i> ” (13b/17).
ayu kıulağı:	Ayı kıulağı otu. “ <i>Ayu kıulağı dirler. Bir cins papadyaya beñzer.</i> ” (18a/23).

buzâğı başı:	Buzağı başı otu. “ <i>Buzâğı başı dirler bir otdur.</i> ” (101a/8).
çekirge ayağı:	Çekirge ayağı otu. “ <i>Çekirge ayağı dirler, zerneb dağı dirler.</i> ” (102b/22).
deve dili:	Deve dili otu. “ <i>Deve dili dirler otdur.</i> ” (214b/15).
deve tabanı:	Deve tabanı bitkisi. “ <i>Deve tabanı çiçeği ve kalkın dikenini ve encüden-i horāsānī dirler.</i> ” (19b/18).
devlengeç kıyruğı:	Devlengeç kıyruğı otu. “ <i>Devlengeç kıyruğı dirler bir otdur.</i> ” (176b/10).
dilkü kıyruğı:	Tilki kıyruğı otu. “ <i>Dilkü kıyruğı dirler ki helyündür.</i> ” (251b/21 {R132b/19}).
dilkü taşığı:	Tilki hayası otu. “ <i>Dilkü taşığı dirler bir otdur, Mışır'dan gayrı yirlerde olmaz.</i> ” (47a/9).
eşek kulağı:	Eşek kulağı otu. “ <i>Eşek kulağımuñ küçük yapraklısıdır ve kızıl çiçeklüsüdür.</i> ” (189a/11).
eşek tırnağı:	Eşek tırnağı otu. “ <i>Eşek tırnağı dirler bir yaşşı yapraklı otdur.</i> ” (189a/10).
fil kulağı:	Fil kulağı otu. “ <i>Fil kulağı didükleri otdur.</i> ” (13b/11).
horos hāyası:	Horoz hayası bitkisi. “ <i>Horos hāyası dirler bir otdur.</i> ” (85a/16).
horos ayağı:	Horoz ayağı bitkisi. “ <i>Horos ayağı dirler bir otdur.</i> ” (102a/25).
horos ibiği:	Horoz ibiği otu. “ <i>Türkide kañife çiçeği ve beg börki ve horos ibiği ve maħmūd çiçeği dağı dirler.</i> ” (43a/11).
hüdhüd başı:	Hüdhüd başı bitkisi. “ <i>Türkçe hüdhüd başı dirler ve muħallaşa dağı nevrüz otına dirler.</i> ” (222a/7).
hüdhüd gözi:	Hüdhüd gözü bitkisi. “ <i>Türkide hüdhüd gözi dağı dirler.</i> ” (13b/6).

it siki:	İt siki bitkisi. “ <i>Türkîde yâbân pıraşasıdır ve it siki dirler.</i> ” (171b/817).
it burnı:	İt burnu bitkisi. “ <i>İt burnı dikenî, böğürtlân nev’ idür, ‘ulleyk dağî dirler.</i> ” (39a/4).
it dili:	İt dili otu. “ <i>İt dili dirler bir otdur.</i> ” (214b/11).
it taşığı:	İt taşığı otu. “ <i>İt taşığı dirler bir otuñ kökidür.</i> ” (85a/15).
katır tırnağı:	Katır tırnağı. “ <i>Katır tırnağıdır, hâfiru’l-bağl gibi.</i> ” (72a/5).
kaz ayağı:	Kaz ayağı bitkisi. “ <i>Şu kerdemesi ve şu teresi ve kaz ayağı ve kıretü’l-‘ayn dağî dirler.</i> ” (121a/17).
keçiboynuzu:	Keçiboynuzu. “ <i>Keçiboynuzu ki çekirdegi bir kırâtdur.</i> ” (83b/17).
kerkes ayası:	Kerkes ayası otu. “ <i>Kerkes tırnağı ve kerkes ayası dirler bir otdur.</i> ” (150b/3).
kerkes tırnağı:	Kerkes tırnağı otu. “ <i>Kerkes tırnağı ve kerkes ayası dirler bir otdur.</i> ” (150b/3).
koç boynuzu:	Koç boynuzu otu. “ <i>Türkîde koç boynuzu, yonca dağî dirler.</i> ” (26a/24).
kuluncaç çüki:	Kuluncak çüki otu. “ <i>Bir otuñ adıdır ki Türkîce yılan yasduğı ayu pañarı ve kırd kulağı ve kuluncaç çüki dirler.</i> ” (220a/8).
kundus taşığı:	Kunduz taşığı otu. “ <i>Kundus taşığıdır, cünd-i bî-deste gibi.</i> ” (84a/13).
kunduz hayası:	Kunduz hayası otu. “ <i>Türkîde kunduz hayası dirler.</i> ” (67b/19).
kurd bağı:	Kurd bağı denen bir ağaç. “ <i>Kurd bağı dirler ağacuñ yimişidür.</i> ” (205a/19).
kurd kulağı:	Kurd kulağı otu. “ <i>Bir otuñ adıdır ki Türkîce yılan yasduğı ayu pañarı ve kırd kulağı ve kuluncaç çüki dirler.</i> ” (220a/8).

kuş dili:	Kuş dili denen bitki. “ <i>Ḳuş dili ve serçe dili dirler.</i> ” (27b/6).
kuşgun ayağı:	Kuzgun ayağı otu. “ <i>Ḥilāldān-ı Mıṣrî ve kuşgun ayağı dirler, ātrilāl dahî dirler.</i> ” (78a/13).
kuş kulağı:	Kuzu kulağı otu. “ <i>Ba' zılar kuş kulağı didükleri otdur dimişler.</i> ” (73a/8).
kuş dili:	Kuzu dili otu. “ <i>Türkîce kuş dili ve siñirli yaprak, lisānu'l-ḥamel gibi.</i> ” (41b/8).
akreb kuyruğı:	Akreb kuyruğı otu. “ <i>Akreb kuyruğı dirler bir otdur.</i> ” (100a/19).
öküz gözi:	Öküz gözü otu. “ <i>Öküz gözi didükleri sarı çiçekdür ki 'inde'l-etibbâ behār dimekle ma' rûfdur.</i> ” (203b/14).
serçe dili:	Serçe dili otu. “ <i>Serçe dili didükleri nesnedür, lisānu'l- 'aşāfir gibi.</i> ” (46b/20).
şıçan kulağı:	Sıçan kulağı otu. “ <i>Şıçan kulağı dirler bir otdur, merzencüş dahî dirler.</i> ” (73b/15).
şığır dili:	Sığır dili otu. “ <i>Şığır dili otdur, lisānu'ş-sevr dahî dirler.</i> ” (47a/17).
şığır gözi:	Sığır gözü papatyası. “ <i>Büyük papadya ve şığır gözi dirler.</i> ” (25a/8).
şığır kulağı:	Sığır kulağı otu. “ <i>Lussān didükleri ot kulağ otı ve şığır kulağı dirler.</i> ” (214b/20).
şığır kuyruğı:	Sığır kuyruğı otu. “ <i>Balık otı ve şığır kuyruğı ve balık ağusı dahî dirler.</i> ” (220b/8).
şu pazısı:	Su pazısı. “ <i>Şu pazısıdır, silku'l-mā dahî dirler.</i> ” (64b/1).
teke şakalı:	Teke sakalı bitkisi. “ <i>Türkîde teke şakalı ve 'Arabîsi liḥyetü't-teys dirler.</i> ” (13b/23).
tavşan ayağı:	Tavşan ayağı otu. “ <i>Tavşan ayağı dirler bir otdur.</i> ” (212a/3).

tavşancıl toynağı:	Tavşancıl toynağı otu. “Türkîde tavşancıl toynağı dirler bir otdur.” (19a/25).
tavşancıl ayağı:	Tavşancıl ayağı otu. “Tavşancıl ayağı dirler bir otdur.” (102a/24).
teke hāyası:	Teke hayası bitkisi. “huşyu t-tuyūs (خصى التیوس) Teke hāyasıdur.” (85a/19).
toñuz ağırşığı:	Domuz ağırşığı bitkisi. “Ağını ve karasını kaplar ve tırnağ otı dirler, testereye beñzer bir otdur.” (40a/20).
yılan başı:	Yılan başı bitkisi. “Türkîde yılan başı dirler, yılan başına beñzer bir otuñ yimişidür.” (76b/10).
yılan ödi:	Yılan ödü bitkisi. “Yılan ödi dirler beyāna beñzer, katı olur, dadında açılık olur.” (160b/14).
yırtıcı dili:	Yırtıcı dili otu. “Yırtıcı dili dirler bir otdur.” (214b/18).

Aşağıdaki örneklerde belirten unsurun organ adı belirtilen unsurun da “otu” ya da “çiçeği” ifadesi olduğunu görmekteyiz.

göz otu:	Göz otu denen bitki. “Göz otudur ki anzarūt ve ‘anberūt dahī dirler.” (26b/4).
gözündeki otu:	Siğil otu. “Türkîde gözündeki otu ve sigil otı dahī dirler.” (30b/8).
karabaş çiçeği:	Karabaş çiçeği. “Karabaş çiçeği ve karağan dahī dirler.” (142b/21).
kulağ otu:	Kulak otu. “Lussān didükleri ot kulağ otı ve şıgır kulağı dirler.” (214b/20).
talak otu:	Dalak otu. “Türkîde talak otı didükleri otdur.” (77a/19).
tırnağ otu:	Tırnak otu. “Ağını ve karasını kaplar ve tırnağ otı dirler, testereye beñzer bir otdur.” (150b/1).

Yukarıda, bu tür bitki adlarının kuruluşunda belirten unsurun genellikle hayvan adı olduğundan söz etmiştik. Aşağıdaki örnekler ise hayvan dışındaki varlıkların adının belirten unsur olduğu bitki isimleridir:

meryem saçı:	Meryem saçı denen bitki. “ <i>Türkçe meryem saçı ve ca‘de daḥî dirler.</i> ” (202b/17).
cinn saçı:	Cin saçı otu. “ <i>Türkide cinn saçı dirler, ba‘zılar kāfir saçı dirler.</i> ” (24a/22).
div şakalı:	Dev sakalı otu. “ <i>Div şakalı dirler bir otdur.</i> ” (213b/8).
hınzır burnı:	Hınzır burnu otu. “ <i>Hınzır burnı, enfü‘l-hınzır ve şefete ma‘nāsına.</i> ” (171a/2).
iblis tırnağı:	İblis tırnağı bitkisi. “ <i>İblis tırnağı dirler, dikenden çıkar bir böcegün başında olur.</i> ” (22b/14).
kāfir saçı:	Kafir saçı otu. “ <i>Türkide cinn saçı dirler, ba‘zılar kāfir saçı dirler.</i> ” (24a/23).

Sadece yeni organ adlarını oluşturmak amacıyla türetilen terimlerin değil, aynı zamanda vücut salgıları gibi unsurlar için de organ adlarının kullanılmasıyla meydana gelen belirtisiz ad tamlaması yapısındaki bazı terimlere rastlanmıştır.

ağız kokusu:	Ağız kokusu, ağızda oluşmuş kötü koku. “ <i>Ağız kokusu ve ağız koḡar adam.</i> ” (52b/21).
ağız şuyı:	Tükürük, ağız yarı. “ <i>Ağız şuyı, mā‘u‘l-ḡam ma‘nāsına.</i> ” (103a/15).
burun şuyı:	Burundan akan su. “ <i>e‘r-ru‘ām (الرعام) [bi‘z-zamm] Burun şuyı. Muḡāḡ gibi.</i> ” (103b/10).
çapak şuyı:	Gözden akan çapak. “ <i>Çapak şuyı ki gözden aḡar. Jefkāb ma‘nāsına.</i> ” (112b/9).
erler şuyı:	Meni, sperma, er suyu. “ <i>Şāfi şu, az eger çoḡ ve daḥî erler şuyı dirler ki menī dirler.</i> ” (234b/19).
karın şuyı:	Karnın içindeki su. “ <i>Ḡalīz, kerihü‘l-ḡulḡ kimesne ve daḥî karın şuyına dirler.</i> ” (173b/17).
koltuḡ kokusu:	Koltuk altındaki pis koku. “ <i>Koltuḡ kokusu ve ḡayrı murdār ḡoḡu.</i> ” (92a/21).
bevāsīr kanı:	Hemoroid kanı. “ <i>Bu tamarlardan kan almaḡ hayzı ḡabs olan ḡātūnlara ve daḥî bevāsīr kanı ḡabs olan kişilere ve ḡurūh-ı raḡme ve ḡayālarda olan emrāza nāfi‘dür.</i> ” (135b/11).

hayız kanı:	Kadınlarda aybaşı hâlinde akan kan. “ <i>Avratların hayız kanı çok akmasıdır.</i> ” (24a/2).
istihāza kanı:	bkz. hayız kanı. “Melâmet idici ve istihāza kanı seyelân itdüğü tamar.” (153a/12).
kulak çürüğü:	Kulak kiri. “ <i>Kulak çürüğü ve kulak delüğü.</i> ” (219b/20).
tırnak kiri:	Tırnak kiri. “ <i>Tırnak kiri ve senhu’z-zıfr ma’ nāsına ve ‘inde’l-ba’z barmaklar üstinde olan kire dirler.</i> ” (58a/8).

Eserde belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir tane de alet adının bulunduğu görülmektedir. Bu alet isminin yapısında yer alan unsurlardan birincisi organ isimidir:

ayağ taş:	Yıkılırken ayağın kirini çıkarmaya yarayan pürtüklü taş; topuk taşı. “ <i>Ayak taşdır ki zikr olındı.</i> ” (75a/23).
------------------	--

2. Sıfat Tamlaması ve Sıfat-Fiil Grubu Kuruluşundaki Terimler:

Niteleyeni Sıfat Olan Terimler:

Bu tür terimlerde, isim tamlamalarında görüldüğü üzere, tamlayan ya da tamlanan unsur zaman zaman yabancı kökenli bir sözcük olabilmektedir. Bazı örneklerde ise her iki unsurun da yabancı kökenli olduğu gözlemlenmektedir. Ancak söz konusu terimlerin Türkçeye özgü eklerle ve dilin tamlama yapısına uygun biçimde (örneğin *süst endām* örneğinde olduğu gibi) oluşturulmuş olması, bu yapıları Türkçeleşmiş saymak açısından anlamlı ve geçerli bir zemin sunmaktadır.

alt çeñe (81a/22), boz tudağlı (27a/18), egri gözlü “şaşı” (24b/21), egri boyunlu (21a/1), egri burunlu (22a/4), egri yüzlü (20b/25), issi baş ağrısı (136a/17), şovuk baş ağrısı (136a/19), yarım baş ağrısı (153b/24), açık kaşlı (4a/22), açık yüzlü (43a/24), açuk yüzlülük (148a/1), aq böğür (98b/23), aq dişlü (26a/13), aq gözlü (28a/19), aq yüzlü (23a/20), ala göz (133b/12), arık inciklü “ince baldırlı” (9a/9), baş parmak (4b/18), bir gözlü (160b/15), boş böğür (209a/25), boş böğürlü (34a/17), buğday eñlü “buğday benizli” (12a/15), büyük ağızlu (33b/9), büyük ayağlı (77a/22), büyük başlı (189a/1), büyük burun (20a/24), büyük burunlu (31a/24), büyük götlü (22b/24), büyük göz (133b/12), büyük gözlü (23a/10), büyük gözlülük (232a/2), çatal tırnağlı (150b/7), çirkin yüzlü (20b/1), çok başlı (47a/21), degirmi meme (239b/9), degirmi memelü (239a/8), dilsiz kişi (219a/1), dört ayağlı (189a/6), dümâlic gözlü “gözü bulanık gören” (23a/8), faşih dillülük “açık dillilik” (148a/1), gök tudağlı “dudakları mavi ile açık yeşil arası bir renk olan” (27a/19), gök gözlü “gözleri mavi ile açık yeşil arası olan” (17a/5), gövdelü büyük ‘avrat (40b/1), ince burunlu (25a/6), ince bellü (10b/24), ince bellülük (143b/16), ince billü (33b/10), ince qarınlu (33b/17), kaba uzun şağal (201b/3), kavî gövde (53b/18), kel baş (53a/4), kel başlı (206a/18), kırmızı yañağlı (219a/8), kıvâmlu zeker “sertleşmiş penis” (243a/2), kıvırcık şaç (66b/2), kızıl kan (40a/8), kiçirek burunlu (26b/21), kiçirek barmaklı (27a/13), kiçirek başlı (21b/15), kiçirek boylu (26b/22), kiçirek çeñelü (13b/24), kiçirek kulağlı (21b/19), koyun gözlü (230a/8), kötek dişlü (26b/23), öñ dişler (63a/2), şarı dişlü (25b/11), şarkık dudaklı (25b/10),

şarkık kulaklı (10b/7), şarkık tudaklı (33b/8), semüz ucalı “dolgun kalçalı” (152a/21), semüz gövdelü (4a/23), serçe parmak (32a/14), şınık parmak “kırık parmak” (247b/2), şınık dişli “kırık dişli” (27a/11), süst endām “zayıf endam” (53b/22), şāh tamar (243a/6), şāhīn gözlü (133b/12), şirūğan gözlü “şaşı gözlü” (23a/8), taz baş “kel baş” (50b/11), toprak beñizlü “toprak benizli” (23a/16), uvağ dişli (26b/23), uzun boyunlu (161a/6), uzun boylu (12a/16), uzun burunlu (10b/11), uzun emcek “uzun meme” (146a/4), uzun emceklü “uzun memeli” (32b/9), uzun kirpikli (32b/10), yalama dudaklı “yarık ve yaralı dudaklı” (124a/9), yaşşı bağırlu (5b/12), yaşşı başlı (121b/16), yırtlaz gözlü (20a/15), yoğun burunlu (84b/20), yoğun gövdelü (41a/14), yufka dudaklı (150b/16), yumrı burunlu (25a/7), yumuşak qarın (107a/16).

Niteleyeni Sıfat-Fiil Grubu Olan Terimler:

Lisânü'l-Etibbâ'da, niteleyici unsuru sıfat-fiil grubundan oluşan sıfat tamlaması biçiminde çok sayıda tıp terimine yer verilmiştir. Bu terimlerin yapı taşlarını, Türkçe kökenli sözcüklerin yanı sıra alıntı (ödüncleme) kelimeler de oluşturabilmektedir. Ancak söz konusu terimler, Türkçenin söz dizimi kurallarına uygun bir biçimde tamlama yapısıyla şekillenmiştir. Niteleyicisi sıfat-fiil grubu olan bu terimlerde, ifade ettikleri kavram ve oluşumlar arasında ince anlam ayrımları göze çarpmaktadır. Bu terimlerde, çoğunlukla niteleyici görevindeki ortağ öbeğinin temelini, “-an” sıfat-fiil ekiyle çekimlenmiş *ol-* yardımcı fiili oluşturmaktadır. Söz konusu terimlerin kendi iç yapıları bakımından öne çıkan başlıca özellikleri ise şu şekildedir:

Hastalığın hangi organda meydana geldiğini belirtmek amacıyla oluşturulmuş bazı terimlere de rastlanmaktadır. Bu tür terimler, genellikle “organ adı + bulunma durumu eki + olan (ya da diğer fiillerle oluşturulmuş sıfat-fiil) + hastalık adı” biçimindeki bir yapıya sahiptir. Bu yapılarda, organ adı niteleyici unsur içerisinde yer almakta ve bu konumuyla hastalığın o organda gerçekleştiği anlamı yüklenmektedir.

ağızda çıkan sivilcü (214b/21).

ağız çevresinde çıkan uçuk ve demregi (208a/13).

bögrekte zühür iden issi şiş (243b/20).

dilde olan belteklik (216b/13).

dizlerde ve mafâşılta olan veca^c (106a/11).

elde ve ayakda olan zahmet ve ağrı (40b/11).

qarında olan yaralar (44b/5).

ağızda olan uçuk ve yalama (107b/16).

çiğer dibinde ve altında ve bucağında olan südde (südde: Tıkanıklık) (114b/18).

başda olan yara (122a/22).

kulağda olan yaralar (181b/20 {R97b20}).

ayağda olan yarıklar (200a/3).

dırnağda olan aklık (237b/3).

başda olan ‘ illet (240a/5).

ağız içinde olan yaralar (154b/2).

Hastalığın kaynağını veya çıkış noktasını bildiren terimlerde, organ adı genellikle çıkma durumu eki alarak kendisinden sonra gelen sıfat-fiille ilişkilendirilir ve bu yolla hastalığı nitelendirici bir işlev üstlenir; böylece hastalığın türünü belirlemeye yönelik bir anlam kazanır. Bazı durumlarda ise ilgili organla bağlantılı rahatsızlığın, hangi hastalıktan ileri geldiği ifade edilmekte; bu doğrultuda, organ adıyla oluşturulan kelime grubu niteleme işlevi görerek hastalık adının belirleyici unsuru hâline gelmektedir.

yübüsetden olan uyuz:	“Kuruluktan olan uyuz.” (89b/12).
kan galebesinden olan baş ağrısı:	“Kan basıncının yüksekliğinden dolayı oluşan baş ağrısı.” (136a/20).
gözden akan iri:	“Gözden akan irin.” (209a/2).
yillerden olan baş ağrısı:	“Cereyana maruz kalma sonucu olan baş ağrısı.” (136b/1).
şarāb hūmārından ve buḥārından olan baş ağrısı:	“Sarhoşluk sonrası oluşan baş ağrısı.” (136b/2).
düşmekden ve birbirine muḥkem nesne tokunmağdan ḥādīs olan baş ağrısı:	“Düşmekten veya darbe sonucu oluşan baş ağrısı.” (136b/10).

Sıfat tamlaması şeklinde kurulan bazı terimlerde, terimi oluşturan yapı farklı şekillerde de karşımıza çıkabilir. Önceki örneklerde niteleme görevindeki sıfat-fiil grubu, “ol + -an” yapısıyla oluşturulmuşken, bu tür yapılarda farklı sıfat-fiil biçimleri de kullanılabilir.

bel büken yaqu:	Şiddetli bir karın sancısı. “Karın burusu dimekdür ve bel büken yaqu daḥī dirler.” (251b/6).
boğaza inen nāzile:	Boğaza inen nezle. “Boğaza inen nāzile zaḥmeti.” (206b/2).
gözi çıkmış ‘ avrat:	Gözü çıkmış kadın. “el-baḥḳā’ (البخاء) [bi’l-feth] Gözi çıkmış ‘ avrat, ‘ avrā’ gibi.” (40a/15).
istiḥāza kanı seyelān itdüğü tamar:	Hayız kanının aktığı damar. “Melāmet idici ve istiḥāza kanı seyelān itdüğü tamar, cem’i ‘ avāzil gelür.” (153a/13).
kan alaçaq neşter:	Kan alacak neşter. “Kan alaçaq neşter, mebza’ gibi, cem’i mebāzi’ gelür.” (221a/20).

uyuşmuş kan:

Pıhtılaşmış kan.

“Uyuşmuş kan ve sülük didükleri cānāver.”(159a/8).

3. Birleşik Fiil Kuruluşundaki Tıp Terimleri:

Cümle içinde birleşik fiil gibi kullanılan bu terimler, farklı kip ekleri alarak çekimlenebildikleri için, terimin sabit yapısı; onu oluşturan öğelerde, fiil unsuruna kadar olan bölümdür. Bu yapılar, metinden bağımsız olarak ele alındıklarında yargı içermezler; bu nedenle onları fiilimsi olarak değerlendirebiliriz.

Kalıplaşmış isim grubu şeklinde oluşturulan terimlerin kullanım sahalarının, özellikle tıp terminolojisi açısından, büyük ölçüde hastalık adları çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu terim yapısı, zamanla yalnızca hastalık adlarıyla sınırlı kalmamış; organ adları gibi diğer biyolojik ve anatomik unsurları da içerecek şekilde genişlemiştir. Buna karşın, birleşik fiil yapısında biçimlenen terimlerde ise daha farklı bir eğilim söz konusudur. Bu tür terimler, genellikle hastalığın kendisi ya da hastalığa eşlik eden belirti ve bulguların tanımlanmasında kullanılmakta; bu tanımlamalar ise çoğunlukla doğrudan gözleme dayanan anlatımlarla ya da uygulanacak tedavi sürecini tarif eden ifadelerle ortaya konmaktadır. Dolayısıyla, birleşik fiil biçimindeki terimlerin kavramsallaştırılmasında tasvirici anlatımın ve birebir gözleme dayalı değerlendirmelerin belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Bu gruba dâhil edilen terimlerin yapısal özellikleri, dil bilimsel açıdan şu şekilde değerlendirilebilir:

Terimlerin önemli bir bölümü, yapısal olarak diğer sözcük öğelerini kendisine bağlayan ve terimleşme sürecinde temel işlev üstlenen yardımcı fiiller aracılığıyla türetilmiştir. Bu tür yardımcı fiiller arasında *et- / it-*, *eyle-* ve *ol-* gibi fiiller ön plana çıkmaktadır. Terimi meydana getiren fiil unsurunun tek bir özne, nesne ya da belirteçle ilişkili olabileceği gibi, bu fiile bağlanan özne, nesne, dolaylı tümleç gibi birden çok sentaktik unsur da söz konusu olabilir.

Bazı terimler ise doğrudan organ adlarının kullanımıyla oluşturulmuştur. Bu tür yapılarda birleşik fiili meydana getiren eylem unsuru yalnızca bir yardımcı fiilden ibaret olabileceği gibi (*perhîz eyle-*, *hazm it-* gibi örneklerde olduğu gibi), kendi içinde ikinci bir birleşik fiili barındıran daha karmaşık yapılara da sahip olabilir. *Lisânü'l-Etibbâ*'da geçen *cigerde çıban ve yara olmağ-*, *başa sovuğ geçüp dumağı ol-* gibi örnekler, birleşik fiil yapısının çok katmanlı olabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, birleşik yapının isim unsuru da yalnızca tekil bir sözcükle sınırlı kalmayıp, kimi durumlarda ad tamlaması şeklinde kurulmuş karmaşık yapılardan oluşabilmektedir.

perhîz eyle-:	Sakınmak, uzak durmak. “Bir kimesne şaşınmağ ve perhîz eylemek.”(17a/18).
tîmâr eyle-:	Tedavi etmek. “e't-teşdîb (التشديب) Arıtmağ ve tîmâr eylemek.”(57a/10).
sünnet eyle-:	Sünnet etmek. (83a/15).

ķabz eyle-:	Kabız etmek. “Māzūdur ki anuñla espāb boyarlar ve ŗol řa‘āmdur ki ķabz eyles.”(125a/25).
faşd eyle-:	Kan almak. “Bunlardan faşd eylemek dem-i laşıfden hādiř olan sederi ve daşı eski baş ağrısını def‘ ider.”(154a/22).
ħacāmat it-:	Hacamat yapmak. “Bir kimesne kendüden ķan almak ve ĥacāmat itmek.”(7b/12).
hazm it-:	Sindirmek. “Bir ma‘cūndur ki řa‘āmı hazm ider ve mi‘deye ķuvvet virür.”(210b/10).
mu‘alece it-:	Tedavi etmek. “Mekr itmek ve mu‘alece itmek ve ķuřmaq, ķay‘ gibi.”(202b/6).
sūnnet it-:	Sūnnet etmek. “Ođlanuñ sūnnet idüp kesmek ve derisi vāsi‘ olup ĥařefesi zāhir olmaq.”(153a/7).
ķolaķ ol-:	Bir eli tutmamak. “Ķolaķ olmaq, ya‘ni bir eli şutmaz olmaq, fesād-ı fi‘l-yed ma‘nāsına.”(129b/18).
alt řudaķda yarıķ ol-:	Alt dudakta yarıķ olmak. “Alt řudaķda yarıķ olmaq, na‘tı eflaķ ve felhā‘ gelir.”(175a/3).
baldır şamarları yoğun ol-:	Baldır damarları yoğun olmak. “devālī (دوالی) Baldır şamarları yoğun olmaķdur.”(44a/11).
baldırları ince ol-:	Baldırları ince olmak. “Baldırları ince olmaq, riķķatu’s-sāķ ma‘nāsına.”(196b/16).
başa řovuķ geķüp dumağı ol-:	Başa soğuk geķip nezle olmak. “Başa řovuķ geķüp dumağı olmaq ki zekkām daşı dirler.”(141b/4).
başdan řaķ dökülüp dazlaķ ol-:	Baştan řaķ dökülüp kel olmak. “Başdan řaķ dökülüp dazlaķ olmaq, celaķ gibi.”(66b/24).
beñiz müteğayyir ol-:	Beniz bozuk olmak. “e’s-suhūm (السحوم) Beñiz müteđayyir olmaq.”(120a/22).

bir eli tutmaz ol-:	Bir eli tutmaz olmak. “ <i>ƘolaƘ olmaƘ, ya‘ni bir eli tutmaz olmaƘ, fesâd-ı fi‘l-yed ma‘nâsına.</i> ” (129b/18).
cigerde berk şiş ol-:	Karaciğerde sert şişlik olmak. “ <i>verem-i şalb fi‘l-kıbd (ورم صلب فى الكبد) Cigerde berk şiş olmaƘdur.</i> ” (243b/19),
cigerde çıban ve yara ol-:	Karaciğerde çıban ve yara olmak. “ <i>Cigerde çıban ve yara olmaƘdur, harâc tabh bulmağa müsta‘id, büyük veremdür ve depeyle içi boş olur çıbana dirler.</i> ” (77a/5),
elüñ bilegi egri ve tolaşık ol-:	Elin bileğinin eğri ve geriye doğru dönük olması. “ <i>el-Ƙafd (القعد) Elüñ bilegi egri ve tolaşık olma.</i> ” (186b/5).
göz Ƙapağı ağır ve Ƙalıñ ol-:	Göz Ƙapağı ağır ve kalın olmak. “ <i>e‘ş-şernâk (الشرناك) Göz Ƙapağı ağır ve Ƙalıñ olmaƘ.</i> ” (128a/13).
göz nûri za‘if ol-:	Göz nuru zayıf olmak. “ <i>el-ħaser (الحسر) [bi‘t-tahrik] Göz nûri za‘if olmaƘ.</i> ” (77b/19).
göz rüşen ol-:	Göz parlak olmak. “ <i>el-Ƙurür (القرور) [bi‘z-zamm] Göz rüşen olmaƘdur.</i> ” (182a/1).
göz tonuƘ ol-:	Göz donuk olmak. “ <i>âjede (آده) Göz tonuƘ olmaƘ.</i> ” (35b/16).
maƘ‘adda nâşür ‘illeti vâƘi‘ ol-:	Makatta nasır hastalığı ortaya çıkmak. “ <i>nâşür-ı maƘ‘ad (ناصر مقعد) MaƘ‘adda nâşür ‘illeti vâƘi‘ olmaƘdur.</i> ” (231a/10).
memede çıban zâhir ol-:	Memede çıban ortaya çıkmak. “ <i>dübiletü‘s-şedy (دوبيلة الثدي) Memede çıban zâhir olmaƘdur.</i> ” (93b/18)
zeker Ƙıvâma gelüp münteşir ol-:	Penisin sertleşmesi. “ <i>e‘n-nefz (النفذ) Zeker Ƙıvâma gelüp münteşir olmaƘ.</i> ” (235b/24).
zekerde ve ģâyada ve etrâfında yara vâƘi‘ ol-:	Penis ve haya etrafında yara ortaya çıkmak. “ <i>Ƙarģâ‘i-Ƙazib ve ģuşy (قرحة قضيب و خصى) Zekerde ve ģâyada ve etrâfında yara vâƘi‘ olmaƘdur.</i> ” (181b/22).

Yardımcı fiiller dışında, yapısal olarak bir esas fiil içeren ve bileşik yapıya sahip bazı terimlerin de yardımcı fiillerle benzer işlevler üstlendikleri görülmektedir. Bu tür terimlerde yer alan esas fiiller, kullanım bağlamlarına göre temel sözlük anlamlarını yitirerek mecaz ya da yan anlamlar kazanmışlardır.

Dolayısıyla, bu yapılar da tıpkı yardımcı fiiller gibi, terimin taşıdığı anlamı şekillendirme görevini üstlenmektedir. Bu tür birleşik fiil yapısındaki terimler genellikle isim-fiil durumunda kalıplaşarak kullanıldıkları gibi az da olsa farklı kip ekleriyle çekimlenmiş şekilde de kullanılabilmektedirler.

kulak öt-:	Kulak çınlamak. “e’ <i>d</i> - <i>devī</i> (الدوى) [bi’ <i>l</i> - <i>feth</i> ve <i>kesrū</i> ’ <i>l</i> - <i>vāv</i>] <i>Kulak ötmek.</i> ” (93b/19).
mağ’ ad taşra çık-:	Makat dışarı çıkmak. “ <i>Mağ’ ad taşra çıkmak ve süst olmak.</i> ” (77a/9).
țamar açıl-:	Damar açılmak. “ <i>Bögrekte țamar açılmağdan ve çatlamağdandır.</i> ” (47a/5).
sidik ile kan gel-:	“ <i>İdrarda kan görölmesi.</i> ” “ <i>Sidik ile kan gelmek ve ġasālī didügi çig et yummuş şu gibi gelmekdür.</i> ” (47a/6).
a’ zā şiş-:	Organların su toplaması. “ <i>Aşağa inmek ve a’ zā şişmek.</i> ” (29b/22).
mağ’ ad ve raħm çık-:	Makatın ve raħmin dışarı çıkması. “ <i>Mağ’ ad ve raħm çıkdu-ğına bundan a’ lā devā olmaz.</i> ” (220b/20).
göñül dön-:	Mide bulanması. “ <i>Göñül dönmek, nefes yaramaz olmak.</i> ” (163a/7).
gözün karasına ak düş-:	Katarakt olmak, gözde perde oluşması. “ <i>Gözün karasına ak düşmek ve noğta ve eşer ve sevād-ı yesir ma’ nāsına.</i> ” (246a/5).
kan tükür-:	Kan tükürmek, ağızdan kan gelmek. “ <i>Kan tükürmek ve boğazdan kan gelmek.</i> ” (235b/6).
kıl bit-:	Kıl çıkması, uzaması. “ <i>Şol başdur ki anda kıl bitmeye.</i> ” 97a/23).
karın gürülde-:	Karın guruldaması. (63b/1).
oğlan düşür-:	Hamile kadının düşük yapması. “ <i>Oğlan düşürmek. İřkāt-ı veled gibi.</i> ” (56b/16).
başa şovuk geç-:	Nezle olmak. “ <i>Başa şovuk geçüp dumağı olmak.</i> ” (110a/19).
dili yarıl-:	Kuruluktan dolayı dilde yarıkların ve çatlakların oluşması. “ <i>Dili yarılmağ ve çatlamağdur.</i> ” (129a/20).

göze şu in-:	Gözlerin yaşarması. “ <i>ma 'ābiyā (ماليه) Göze şu inmekdür.</i> ” (220a/14).
қан al-:	Kan almak. Vücuttan kan çekilmesi, eski tıp anlayışına göre kan fazlalığını azaltmak, zararlı maddeleri dışarı atmak ve bedeni arındırmak amacıyla uygulanan bir yöntemdi. Bu yaklaşımda, bedende gereğinden fazla bulunduğu düşünülen unsurların atılmasıyla sağlığın korunacağına inanılırdı. Kan alma, bu doğrultuda tedavi yöntemlerinden biri olarak kabul edilirdi. “ <i>Bundan қан алмақ неф'і бәсiлiк җамаринуñ гiбидүр.</i> ” (4a/9).
siñirleri büzül-:	Kasların kasılması. “ <i>Dilüñ siñirleri büzүlmekdür.</i> ” (57a/15).

Sonuç ve Öneriler

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı *Lisânü'l-Etîbbâ*, yalnızca tıbbi terimlerin karşılıklarının verildiği bir sözlük olmaktan öte; dönemin dil, kültür, halk bilgisi ve bilimsel terminoloji anlayışını bir arada yansıtan çok katmanlı bir eserdir. Bu çalışmada, söz konusu eserde yer alan organ adlarıyla oluşturulmuş tıp terimleri hem biçimbilimsel hem de anlamsal yönden incelenmiş; bu bağlamda terimlerin yapısı, kullanım alanları ve anlam ilişkileri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

Lisânü'l-Etîbbâ, terim yapısında sergilediği çeşitlilik sayesinde, Osmanlı tıbbının dilsel yönüne ışık tutmakla kalmamakta; aynı zamanda sözlükbilim, tarihsel dilbilim ve terminoloji gibi alanlara da önemli katkılar sunmaktadır. Terimlerin önemli bir kısmı, isim tamlamaları, sıfat tamlamaları ve sıfat-fiil grupları gibi Türkçe dil yapılarının kurallarına uygun olarak türetilmiş; bu durum, eserin yalnızca Arapça ya da Farsça kökenli kelimeleri aktaran bir çeviri sözlük olmanın ötesine geçerek, Türkçeleşmiş tıbbi kavramların sistematik bir envanterini sunduğunu göstermektedir.

Eserde yer alan organ adlarının merkezinde oluşturulan terimlerin anlam farklılıkları (örneğin “ağrı”, “sancı”, “sızı” gibi nüanslı ifadeler) semantik derinliğe işaret etmekte ve tıbbî deneyimlerin dile nasıl yansıdığını göstermektedir. Ayrıca Hüseyin Efendi'nin çeşitli dillerden (Arapça, Farsça, Süryanice, Ermenice, Berberice, Yunanca, Latince) alıntı yaptığı, bu kelimelerin kökenlerini açıkça belirttiği görülmektedir. Bu da *Lisânü'l-Etîbbâ*'yı çokdilli ve çokkültürlü bir sözlük modeli hâline getirmekte, eserin filolojik değerini daha da artırmaktadır.

Bütün bu özellikler, *Lisânü'l-Etîbbâ*'nın yalnızca tarihî bir sözlük değil; dönemin bilim dili, halk dili ve kültürel aktarım mekanizmaları arasında bir köprü işlevi gören terminolojik bir başvuru kaynağı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla organ adları çerçevesinde yapılan bu çalışma, hem Osmanlı dönemindeki tıp terimlerinin dilsel yapılarını ortaya koymakta hem de sözlükbilimsel bir yaklaşımla, tarihî tıp metinlerinin günümüz dil bilimi çalışmalarına nasıl veri sağlayabileceğini gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

- Adivar, A. (1970). *Osmanlı Türklerinde ilim*. Remzi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. TDK.
- Johnson, F. (1852). *Dictionary Persian, Arabic and English*. Honourable East-India Company.
- Kanar, M. (2009). *Arapça Türkçe sözlük*. Say.
- Kanar, M. (2015). *Farsça Türkçe Sözlük*. Say.
- Kaya, F. (2018). *Lisânü'l-Etibbâ-tabiplerin dili (giriş-çeviriyazılı metin-söz varlığı-madde başları dizini)*. Hiperlink.
- Önler, Z. (1985). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde yazılmış iki tıp kitabında yer alan sağlık bilgisi terimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 33(1985), 87-130.
- Redhouse, J. (2001). *A Turkish and English lexicon*. Çağrı.
- Steingass, F. J. (2005). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Çağrı.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1957). Anadolu'da Türkçeleşme cereyanları ve Türkçe ilk tıp yazmalarındaki terimler. *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK, s. 25-35.
- Şemseddin Sami (1996). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı.
- Tulum, M.(2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. TDK.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Yazım kılavuzu*. TDK.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. TDK.
- Türkmen, S. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde tıp terimleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Unat, E. K., İhsanoğlu, E. ve Vural, S. (2004). *Osmanlıca tıp terimleri sözlüğü*. TTK.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. TDK.

Extended Abstract

This study explores the structural and semantic characteristics of medical terms derived from organ names in *Lisânü'l-Etibbâ*, a 17th-century medical lexicon authored by Hezarfen Hüseyin Efendi. The work is not merely a dictionary; it is a crucial linguistic and scientific source that reflects the multilingual, multicultural, and scientific landscape of Ottoman medical practice.

Lisânü'l-Etibbâ encompasses terminology that represents a convergence of Ottoman Turkish with various languages such as Arabic, Persian, Syriac, Armenian, Greek, Berber, and Latin. This diverse linguistic pool exemplifies the intercultural and scientific exchanges that shaped the Ottoman medical tradition. Many terms in the dictionary include etymological notes, indicating the original language of the term and its meaning in contemporary usage, thus contributing significantly to historical lexicography and the study of medical terminology.

The study focuses specifically on medical terms that incorporate organ names, examining them through both morphological (structural) and semantic (meaning-related) lenses. These terms

appear in various grammatical constructions such as noun phrases, adjective-noun compounds, participial constructions, and nominal groups involving suffixation and possession. The research categorizes and analyzes how these structures are formed and used within the text.

A prominent aspect of the work is its documentation of organ-based terminology used not only by professionals but also in everyday language. In many cases, the terms reflect how the common people understood and communicated medical knowledge, suggesting that *Lisânü'l-Etibbâ* bridges the gap between scholarly medical discourse and vernacular expressions.

The document emphasizes the prevalence of **noun phrases**, especially *possessive noun constructions*, to form medical terms (e.g., “gözün çürüğü” meaning “eye discharge”). These are typically found in two main forms:

1. **Definite noun phrases** (e.g., *başuñ gerisi* – “the back of the head”)
2. **Indefinite noun phrases** (e.g., *karın ağrısı* – “abdominal pain”)

Each of these forms can involve single words or compound elements like additional descriptive phrases, suffixes, or participial modifiers.

The study also uncovers the presence of **disease names** constructed with reference to affected body parts (e.g., *yürek ağrısı*, *bağırtağ ağrısı*). These terms are semantically nuanced; words like *ağrı* (pain), *sancı* (spasm), *sızı* (ache), and *buru* (a type of cramp) are used to describe distinct types of bodily discomfort, reflecting a refined semantic differentiation in historical Turkish medical vocabulary.

Additionally, terms describing **bodily fluids, secretions, and infections** are included, such as *ağız suyu* (saliva), *göz yaşı* (tear), and *kulak kiri* (earwax). These expressions are often built from descriptive analogies and metonymic or metaphoric associations, emphasizing how closely the medical language was tied to natural observation and folk perception.

The dictionary also includes **organ-based compound nouns** that describe anatomical parts not as standalone organs but as relational or descriptive body parts (e.g., *baş çanağı* -“skull”, *göz bebeği* - “pupil”, *yürek kabı* - “pericardium”). These terms demonstrate how Turkish grammar was used to adapt foreign or scientific concepts into more accessible terminology for the Ottoman audience.

One striking finding is the frequent use of **Turkified loanwords**, which were adopted from Arabic, Persian, and other languages but integrated into Turkish grammatical structures. This reflects a broader Ottoman trend of synthesizing multilingual knowledge into a unified scholarly language.

Beyond anatomy, the dictionary contains **terms related to diseases, symptoms, and treatment tools**, many of which are formed by combining organ names with suffixes or modifiers denoting pathology, e.g., *yürek oynaması* (palpitation), *dil altı* (sublingual ulcer), or *göz noktası* (eye spot / disease).

The study also provides examples of **animal and plant names derived from organ-related metaphors**, such as *ayı kulağı* (bear's ear), *tilki kuyruğu* (fox's tail), and *arslan kuyruğu* (lion's tail), often referring to herbs and medicinal plants. These illustrate how human and animal anatomy were linguistically mirrored in the classification of natural remedies.

The analysis shows how **terminology related to inflammation, pain, and other physiological responses** reflects a deeply rooted awareness of human anatomy and medical processes. Terms that denote pain, such as *dimâğ zahmeti* (brain trouble) or *göğüs sancısı* (chest pain), suggest a fine-grained categorization of ailments and reveal the practical concerns of both physicians and patients in the Ottoman world.

The study draws from various manuscript versions of *Lisânü'l-Etibbâ*, highlighting differences among copies housed in Turkish and Egyptian libraries. The most accurate and complete copy, the Şehid Ali Paşa manuscript, serves as the primary source for this analysis, with supplements from other manuscripts as needed.

In conclusion, the work affirms that *Lisânü'l-Etibbâ* is an invaluable resource for understanding the historical development of Turkish medical language. Its comprehensive, multilingual, and culturally embedded terminology provides insights not only into medical knowledge but also into the sociolinguistic fabric of the Ottoman Empire. The fusion of folk and scholarly language, the adaptation of foreign terms into Turkish structure, and the detailed classification of medical concepts make this work essential for research in medical history, historical linguistics, and lexicography.

